

FACTA KAI DICTA TOY BIBLIOY VI
ΤΩΝ ΔΙΑΛΟΓΩΝ ΤΟΥ Λ. ΑΝΝΑΙΟΥ ΣΕΝΕΚΑ

Ἵπῃρξε λίαν διαδεδομένη εἰς τοὺς φιλοσόφους τῆς ὑστέρας ἀρχαιότητος ἡ συνήθεια νὰ παρέχουν εἰς τὰ ἔργα των τὰ λεγόμενα παραδείγματα (exempla) πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς θεωρίας. Ἡ συνήθεια ἀνάγεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν ῥητορικὴν καὶ εἶχεν εὐρεῖαν ἀπήχην εἰς τοὺς Ρωμαίους ἀποδίδοντας μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν πρακτικὴν ὠφελιμότητα τῶν διδαγμάτων τῆς ἱστορίας καὶ τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῆς συχνῆς ἀναδρομῆς τῶν νεωτέρων εἰς τὰ ἀρχαῖα ἥθη (mores maiorum).

Οἱ ῥητοροδιδάσκαλοι τοῦ Α' αἰ. π.Χ. εἶχον καταρτίσει πίνακας περιέχοντας τὰ ἀξιολογώμενα ἔργα καὶ λόγους ἱστορικῶν προσώπων, δηλαδὴ συλλογὰς παραδειγμάτων ἡντλημένων ἐκ τῆς ῥωμαϊκῆς ἢ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, κατὰ προτίμησιν ἐκ τῆς πρώτης, πρὸς διευκόλυνσιν τῆς μνήμης τοῦ ῥήτορος. Τούτους ὠνόμαζον «factorum ac dictorum memorabilia». Ἡ μόνη σωζομένη ἐκ τῶν συλλογῶν αὐτῶν εἶναι ἡ τοῦ Valerius Maximus τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου. Τὰ παραδείγματα κατατάσσονται εἰς αὐτὴν ἀναλόγως τοῦ τί ἐδίδασκον καὶ ὡς πρὸς ποίαν ἐπομένως χρῆσιν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ φανοῦν ὠφέλιμα προσαρμοζόμενα πρὸς τὸ quod erat demonstrandum. Χαρακτηριστικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἡ ὑπὸ τύπον ἀστείότητος παρατήρησις εἰς τὸ ἔργον «Brutus» τοῦ Κικέρωνος. Ἐκεῖ ὁ φιλοπαίγμων Ἀττικὸς ἀναφερόμενος εἰς τὸν αὐθαίρετον πολλάκις τρόπον παραποιήσεως τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας ὑπὸ τῶν συμπιλημάτων τούτων φέρεται νὰ παρατηρῇ: Concessum est rhetoribus ementiri in historiis, ut aliquid dicere possint argutius (Brutus 42)». Παρ' ὅλα ταῦτα ὁ Κικέρων χρησιμοποιοεῖ εἰς τοὺς ῥητορικοὺς λόγους του περὶ τὰ ἑκατὸν exempla virtutis romanae, ὑπ' αὐτοῦ δὲ εἰσῆχθησαν τὸ πρῶτον τὰ παραδείγματα καὶ εἰς τὴν λατινικὴν φιλοσοφικὴν διατριβήν. Τὰ παραδείγματα τῆς ὑπὸ τὸν τίτλον «Factorum ac dictorum memorabilium libri IX» συλλογῆς τοῦ Valerius Maximus κατατάσσονται εἰς διαφόρους ὁμάδας, ὅπως de religione, de institutis antiquis, de disciplina militari, de fortitudine, de constantia κ.ἄ. Ὁ Μ. Ἀλέξανδρος π.χ. κατατάσσεται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν externa exempla, ἀφοῦ προηγῆθῃ ἀνεκδοτολογικοῦ χαρακτῆρος ἀπαρίθμησις μεγάλου ἀριθμοῦ ῥωμαϊκῶν παραδειγμάτων (domestica exempla), καὶ φέρεται ὑπὸ διαφόρους ὁμάδας παραδειγμάτων, τῆς καρτερίας, τῆς σταθερότητος, τῆς φιλίας, τῆς ἐπιεικείας, τῆς ὀξυθυμίας, τῆς ὑπεροψίας καὶ τῆς φιλοδοξίας.

Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν «Ῥητορικὴν» εἶχεν ἥδη διαιρέσει τὰ παραδείγματα

εἰς δύο εἴδη, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν πρῶτον ἀντλεῖ ὁ γράφων ἐκ τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως, τὸ δὲ δεύτερον ἐφευρίσκει ὁ ἴδιος καὶ πηγὴν ἔχει τὴν σύγχρονον ζωὴν : «Παραδειγμάτων δὲ εἴδη δύο· ἓν μὲν γὰρ ἐστὶν παραδείγματος εἶδος τὸ λέγειν πράγματα προγενόμενα, ἓν δὲ τὸ αὐτὸν ποιεῖν (B 20)». Ἄν διαιρέσωμεν τὰ παραδείγματα ἐπὶ ἄλλης βάσεως, ὅχι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς πηγῆς ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται τὸ παράδειγμα, ὅπως γίνεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ περιεχομένου των, τότε θὰ διακρίνωμεν τέσσαρα εἴδη, διότι παραδείγματα εἶναι δυνατόν νὰ ἀντληθοῦν ὑπὸ τοῦ ῥήτορος εἴτε ἐκ περιπτώσεων ὁμοίων εἴτε ἐξ ἀντιθέτων εἴτε ἐκ τοῦ μείζονος εἴτε ἐκ τοῦ ἐλάσσονος. Εἶναι δὲ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν τὸ παράδειγμα ἀναμένεται νὰ ἀσκήσῃ, δυνατὴ ἡ διαίρεσις αὐτῶν εἰς παραδείγματα πρὸς μίμησιν καὶ εἰς ἄλλα πρὸς ἀποφυγὴν.

Διὰ τὰ παραδείγματα ὁμιλεῖ εἰς τὴν περὶ ῥητορικῆς πραγματείαν του καὶ ὁ ἄγνωστος συγγραφεὺς τοῦ ἔργου «*Rhetorica ad Herennium*» (86—82 π. X.), ἄλλοτε ἀποδιδόμενου εἰς τὸν Κικέρωνα : *Exemplum est alicuius facti aut dicti praeteriti cum certi auctoris nomine propositio. Id sumitur isdem de causis quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius rei nisi dignitatis causa sumitur ; apertiolem, cum id quod sit obscurius magis dilucidum reddit ; probabiliorem, cum magis veri similem facit.* «Παράδειγμα εἶναι παράθεσις ἔργου τινὸς ἢ λόγου παρελθόντος μετὰ συγκεκριμένης ἀναφορᾶς τοῦ ὀνόματος τοῦ δράσαντος ἢ τοῦ εἰπόντος. Χρησιμοποιεῖται διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους καὶ ἡ μεταφορά. Καθιστᾷ τὸ θέμα λαμπρότερον, ὅταν δὲν χρησιμοποιῇται πρὸς ἄλλον τινὰ σκοπὸν εἰμὴ πρὸς μεγαλοπρέπειαν· καθαρώτερον, ὅταν καθιστᾷ σαφέστερον ὅ,τι εἶναι σκοτεινότερον· πειστικότερον, ὅταν καθιστᾷ τὸ πρᾶγμα ἀληθοφανέστερον. Ad Her. IV. 62». Ὁ σκοπὸς δηλαδὴ, διὰ τὸν ὁποῖον τὸ παράδειγμα συνιστᾶται εἰς τοὺς γράφοντας ἀποδεικτικούς λόγους παρουσιάζεται νὰ εἶναι διττός. Χρησιμεύει, πρῶτον, ἀπλῶς διὰ νὰ διακοσμήσῃ τὸν λόγον καί, δεύτερον, διὰ νὰ ἐμπλουτίσῃ τὴν ἐπιχειρηματολογίαν του χωρὶς, φυσικά, εἰς τὸ δεύτερον νὰ ἀποκλείεται καὶ τὸ πρῶτον, δηλαδὴ ὁ διὰ τοῦ μέσου αὐτοῦ ἐξωραϊσμὸς τοῦ λόγου. Βραδύτερον καὶ ὁ Κοϊντιλιανὸς θὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς χρήσεως τῶν παραδειγμάτων ἰδίᾳ εἰς τὰ παραινεντικά συγγράμματα : *Neque ea solum, quae talibus disciplinis continentur, sed magis etiam, quae sunt tradita antiquitus dicta ac facta praeclare, et nosse et animo semper agitare conveniet. Quae profecto nusquam plura maioraque quam in nostrae civitatis monumentis reperientur. An fortitudinem, iustitiam, fidem, continentiam, frugalitatem, contemptum doloris ac mortis, melius alii docebunt quam Fabricii, Curii, Reguli, Decii, Mucii aliique innumerabiles ?*» Ἀρμόζει νὰ γνωρίζωμεν καὶ νὰ ἀναπολῶμεν ὅχι μόνον ὅσα περιέχονται εἰς τὰς φιλοσοφικὰς διδασκαλίας αὐτοῦ τοῦ εἵδους, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ὅσους παρεδόθησαν ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος λόγους καὶ ἔργα ἔνδοξα. Καὶ οὐδαμῶς βεβαίως θὰ ἀνευρεθοῦν περισσότερα καὶ μεγαλύτερα τῶν ὧν ὑπάρχουν εἰς τὰ γραπτὰ μνημεῖα τῆς πολιτείας μας. Μήπως τὴν ἀνδρείαν, τὴν δικαιοσύνην, τὴν νομιμοφροσύνην, τὴν ἐγκράτειαν, τὴν λιτότητα, τὴν περιφρόνησιν τοῦ πόνου

καὶ τοῦ θανάτου θὰ τὰς διδάξουν ἄλλοι καλλίτερον τοῦ Φαβρικίου, τοῦ Κουρίου, τοῦ Ρηγούλου, τοῦ Δεκίου, τοῦ Μουκίου καὶ τῶν πολυαρίθμων ἄλλων ; Inst. Or. XII, 29». Παρατηρητέον ὅτι ὁ διαχωρισμός, ὁ ὁποῖος γίνεται καὶ εἰς τὰ δύο ἀνωτέρω λατινικὰ κείμενα μεταξὺ τῶν *facta* καὶ τῶν *dicta*, ὑπενθυμίζει τὴν παλαιότεραν ἀντίστοιχον διάκρισιν (ἔργον—λόγος) τοῦ «Ἐπιταφίου» τοῦ Περικλέους καὶ ἐν γένει τὴν διάκρισιν τῆς ὕλης τοῦ Θουκυδίδου εἰς ἔργα καὶ λόγους.

* *

Εἰς τὸ βιβλίον VI, εἰς τὰ κεφ. XII 4—XVI 5, τῶν φιλοσοφικῶν «Διαλόγων» τοῦ Σενέκα παρέχεται μακρὰ σειρά παραδειγμάτων ἐπιφανῶν προσώπων τὰ ὅποια ἀπώλεσαν τὰ τέκνα των. Πρόκειται περὶ τυποποιημένων προφανῶς παραδειγμάτων προερχομένων ἐκ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἐκ τῶν κυκλοφορουσῶν συλλογῶν, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω μνεία. Ἀλλὰ εἰς τὸ κεφ. II 2—3 τοῦ αὐτοῦ ἔργου ὁ Σενέκας παρεμβάλλει δύο παραδείγματα γυναικῶν «ὑψηλοῦ κύρους» (*exempla ex hominibus probatissimis sumi*, συνιστᾶται καὶ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τοῦ Ad Her. IV, 5) εἰλημμένα ἐκ τοῦ συγχρόνου βίου. Ταῦτα ἔχομεν τὴν γνώμην ὅτι πρέπει νὰ κατατάξωμεν εἰς ἐκεῖνο τὸ εἶδος, τὸ ὅποιον ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζει ὡς εἶδος πρωτότυπον διὰ τῆς φράσεώς του «ἐν δὲ [εἰδός ἐστι] τὸ αὐτὸν ποιεῖν». Βλέπομεν ἐξ ἄλλου τὸν Σενέκαν εἰς μίαν τῶν «Ἐπιστολῶν πρὸς Λουκίλιον» νὰ παρατηρῇ πόσον εὐκόλος εἶναι ἡ ἐξεύρεσις παραδειγμάτων. Παραθέτομεν τὸ χωρίον, διότι τὸ θεωροῦμεν χαρακτηριστικόν : *Non diu exempla quibus confirmeris colligenda sunt : Rutilius, Metellus, Mucius Scaevola . . . «Decantatae, inquis, in omnibus scholis fabulae istae sunt ; iam mihi, cum ad contemnendam mortem ventum fuerit, Catonem narrabis ?» Quidui ego narrem . . . ? . . . Non revoco te ad historias . . . Respice ad haec nostra tempora. «Δὲν χρειάζεται πολλὴ ὥρα, διὰ νὰ συλλέξης παραδείγματα τὰ ὅποια δύνανται νὰ σὲ ἐνισχύσουν : ὁ Ρουτίλιος, ὁ Μέτελλος, ὁ Μούκιος Σκαιόλας . . . —Ψάλλονται, λέγεις, εἰς ὅλας τὰς σχολὰς αἱ ἱστορίαι αὐταί ; ἤδη, ὅταν φθάσης εἰς τὸ θέμα περὶ τῆς ἀδιαφορίας πρὸ τοῦ θανάτου, θὰ μοῦ ἀφηγηθῇς τὸ παράδειγμα τοῦ Κάτωνος. — Ἀλλὰ διατί νὰ μὴ ὁμιλήσω περὶ αὐτοῦ . . . ; » Καὶ περαιτέρω : «Δὲν σὲ ἀνακαλῶ εἰς τὰς ἱστορίας . . . Βλέπε αὐτούς, τοὺς ἰδικούς μας, καιροῦς (Epist. 24, 3, 6 καὶ 11)». Ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ Σενέκα προκύπτουν, νομίζομεν, δύο τινά, ὅτι ἀναγνωρίζει μὲν ὁ ῥωμαῖος ἠθικοφιλόσοφος τὴν εὐκολίαν ἐξευρέσεως τυποποιημένων ἱστορικῶν παραδειγμάτων, ἀλλὰ καὶ ὑποδηλώνει συνάμα ὅτι ἡ κοινοτυπία των καὶ ἡ κατάχρησις των εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ χάσουν σχεδὸν τὸ νόημά των καὶ νὰ ἀμβλυνθῇ ὡς ἐκ τούτου καὶ ἡ ἀποτελεσματικότης των. Τοῦτο διαφαίνεται καὶ εἰς παρατήρησιν σκωπτικοῦ ἐπιγράμματος τοῦ Μαρτιαλίου (6, 19), ὅπου πτωχὸς πελάτης, ποῦ τοῦ ἐκλεψαν τὰ κατσίκια του, ὑποδεικνύει πρὸς τὸν συνήγορόν του εἰς τὸ δικαστήριον πόσον εἶναι μάταιον χειρονομῶν νὰ ἀγορεύῃ ὑψηλοφώνως ὁμιλῶν περὶ τῶν Καννῶν, περὶ τοῦ Μιθριδατικοῦ πολέμου, διὰ τοὺς Σύλλας καὶ τοὺς Μαρτίους καὶ τοὺς Μουκίους : «ὦ Πόστουμε, πὲς πιά καὶ γιὰ*

τις τρεῖς κατσίκες μου ! (Iam dic, Postume, de tribus capellis !). Καὶ ὁ Σενέκας λοιπὸν ὁ ἴδιος, νομίζομεν, παρ' ὅλον ὅτι συμμορφούμενος πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τῆς παραδόσεως δὲν παύει νὰ χρησιμοποιοῇ παραδείγματα, διαισθάνεται πόσον τὰ ἄκαιρα καὶ τετριμμένα ἱστορικὰ παραδείγματα ἔχουν ἀτονήσει ἐκ τῆς κακῆς ἢ ὑπερβολικῆς χρήσεώς των καὶ περιωρισμένην μόνον ἀξίαν δύνανται πλέον νὰ ἔχουν. Αὐτὸς εἶναι προφανῶς ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον προτιμᾷ νὰ ἀνανεώσῃ τὰ καθιερωμένα παραδείγματα ἀντλῶν καὶ ἐκ τῆς συγχρόνου ἐποχῆς (haec nostra tempora), ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν, τὴν ὁποίαν ἀνεφέρομεν, τοῦ II, 2—3 τοῦ βιβλίου VI τῶν «Διαλόγων», ὅπου τὰ παραδείγματά του εἶναι εἰλημμένα ἐκ τῆς προσφάτου ἱστορίας.

Ὁ φιλόλογος E. Albertini εἰς τὸ ὥραϊον βιβλίον του περὶ τῆς συνθέσεως τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων τοῦ Σενέκα θεωρεῖ τρωτὸν τῆς συνθέσεως τὴν παρουσίαν τῶν εἰς τὰ κεφ. XII 4—XVI 5 παραδειγμάτων τοῦ συγγραφέως καὶ τοῦ καταλογίζει ἀσυνέπειαν : «après avoir annoncé, γράφει (σελ. 54), qu'il allait d'abord donner les exemples, et consacré à des exemples en effet les deux chapitres qui suivent l'exorde, Sénèque introduit de nouveau plus loin, de XII, 4 à XVI, 5 toute une série d'exemples au milieu des préceptes». Νομίζομεν ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθόν. Διαφωνοῦμεν, ἐν πρώτοις, ὡς πρὸς τὸ ὅτι ὁ Σενέκας ἀνήγγειλεν, ὡς λέγει ὁ Albertini εἰς τὸ ἀνωτέρω παράθεμα, ὅτι θὰ δώσῃ εἰς τὴν ἀρχὴν τὰ παραδείγματα ὅλα. Ὁ Σενέκας εἰς II 1 δηλώνει μόνον : duo tibi ponam ante oculos . . . exempla. Πράγματι εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν δίδει δύο μόνον παραδείγματα. Ἡ ἀρχικὴ δῆλωσίς του δὲν τοῦ ἀφαιρεῖ τὸ δικαίωμα προβαίνων κατωτέρω νὰ ἀναφερθῇ καὶ εἰς ἄλλα. Δεύτερον, παρατηροῦμεν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀσυνεπείας, ἀλλὰ περὶ σκοπίμου κατὰ τὴν γνώμην μας προβολῆς τῶν δύο τούτων προσφάτων περιπτώσεων εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἀποτελεσματικὴν ἐπίδρασιν ἰδιαιτέρως πιστεῦει. Ὅχι τυχαίως ἐπομένως προτάσσονται ὑπ' αὐτοῦ καὶ διαχωρίζονται τῶν ὑπολοίπων κοινοτυπικῶν παραδειγμάτων εἰς τὴν παραμυθητικὴν ταύτην πραγματείαν πρὸς μητέρα ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ υἱοῦ τῆς. Αὐτὰ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Σενέκα δύνανται νὰ ἔχουν μεγαλύτεραν ἰσχὺν πρὸς ἐπηρεασμὸν τῆς Μαρκίας, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπευθύνεται, καὶ σκοπίμως ἐκλέγονται πρὸς τοῦτο δύο περιπτώσεις γυναικῶν καὶ ὄχι ἀνδρῶν. Σεβόμενος ὁμοῦς τὴν παράδοσιν, καὶ πιθανὸν ἐλπίζων εἰς ἐνδεχομένην ἀποτελεσματικότητά των, ὁ Σενέκας θεωρεῖ σκόπιμον εἰς τὴν συνέχειαν τῆς πραγματείας νὰ μὴ παραλείψῃ νὰ δώσῃ καὶ μερικὰ ἐκ τῶν τυποποιημένων περιστατικῶν.

Κατὰ τὴν ταξινόμησιν ἣ ὁποία ἔγινεν εἰς τὴν τρίτην παράγραφόν μας τὰ δύο αὐτὰ παραδείγματα εἶναι ἡντλημένα τὸ μὲν πρῶτον ἐκ τοῦ ὁμοίου, τὸ δὲ δεύτερον ἐκ τοῦ ἀντιθέτου. Τὸ μὲν τῆς Ὁκταβίας εἶναι παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴν, τὸ δὲ τῆς Λιβίας παράδειγμα πρὸς μίμησιν. Παρατηροῦμεν ἐπίσης ὅτι κατὰ τὴν παρουσίαν τοῦ δευτέρου δὲν ἔχομεν μόνον facta, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τούτου ὁ συγγραφεὺς ἔχει ἀφορμὴν νὰ ἀναφερθῇ καὶ εἰς dicta. Πρόκειται διὰ τοὺς λόγους τοὺς ὁποίους ὁ Ἀρειος Δίδυμος ἀπηύθυνε πρὸς τὴν Λιβίαν διὰ νὰ τὴν παραμυθῇ.

Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν πρῶτον τὰ δύο παραδείγματα τῶν *facta* ἀναλυτικώτερον. Πρῶτον παρουσιάζεται τὸ παράδειγμα τῆς ἀδελφῆς τοῦ Αὐγούστου Ὁκταβίας (II 2, 3—5). Ὁ Σενέκας περιγράφει τὴν στάσιν τῆς Ὁκταβίας πενθούσης τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ της Μαρκέλλου, ἀνεψιοῦ καὶ γαμβροῦ τοῦ αὐτοκράτορος, τὸν ὁποῖον ἐπιστεύετο ὅτι ὁ Αὐγούστος προώριζε νὰ γίνῃ διάδοχός του. Οὗτος ἀπέθανεν εἰς τὰς Βαῖας τὸ 23 π.Χ. εἰς ἡλικίαν δέκα ἐννέα ἐτῶν καὶ τότε ὁ Βιργίλιος τοῦ ἀφιέρωσε τοὺς περιφήμους στίχους τοῦ ἔκτου βιβλίου τῆς «Αἰνειάδος» του (VI 860—886). Ὁ Σενέκας προβαίνει κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ καθιερωμένον ἐγκώμιον τοῦ νεκροῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ γράφει διὰ τὴν ἀπαρηγόρητον μητέρα: «Καθ' ὅλον αὐτῆς τὸν βίον δὲν ἔπαυσε νὰ θρηνῇ καὶ νὰ στενάζῃ, οὔτε ἤθελε ποτὲ νὰ ἀκούῃ λόγους προσφέροντας παρηγορίαν. Δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὸν ἑαυτὸν της ψυχαιωγίαν ἀπορροφημένη ὑπὸ μιᾶς σκέψεως καὶ μόνης καὶ προσηλωμένη ὀλοφύχως εἰς αὐτήν. Εἰς ὅλην τὴν ζωὴν της ἦτο, ὅπως κατὰ τὴν κηδείαν. Δὲν λέγω ὅτι δὲν εἶχε τὴν τόλμην νὰ ὑψωθῇ ὑπεράνω τῆς λύπης της, ἀλλ' ὅτι δὲν ἠθέλησε νὰ ἀνεύρῃ ἀνακούφισιν φρονοῦσα ὅτι, ἐὰν ἔχανε τὰ δάκρυα, αὐτὸ θὰ ἦτο δευτέρα ἀπώλεια. Δὲν ἠθέλησε νὰ ἔχῃ ἐπεικονίσεις τοῦ τόσον προσφιλοῦς υἱοῦ της, νὰ ἀκούῃ νὰ γίνεται περὶ αὐτοῦ μνεῖα. Ἐμίσει ὅλας τὰς μητέρας καὶ ἰδιαιτέρως ἐμαίνετο ἐναντίον τῆς Λιβίας, ἐπειδὴ ἐφαίνετο ὅτι εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς εἶχε μεταβιβασθῇ ἡ εὐτυχία, τὴν ὁποίαν εἶχον ὑποσχεθῇ εἰς τὸν ἰδικόν της υἱόν. Αἰσθανομένη οἰκειότερον εἰς τὸ σκότος καὶ τὴν μόνωσιν, μὴ προσβλέπουσα οὐδὲ πρὸς αὐτὸν τὸν ἀδελφόν της ἀπέριψεν ὅσα ἄσματα εἶχον συντεθῇ πρὸς ἐγκωμιασμὸν τοῦ Μαρκέλλου καὶ τὰ ἄλλα τιμητικὰ γραπτὰ καὶ μισήσασα καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν τύχην τοῦ ἀδελφικοῦ μεγαλείου πέριξ αὐτῆς ἀπαστράπτοντος ἔθαψεν ἑαυτὴν καὶ ἀπεκρύβη. Ἐνῷ παρεκάθηντο τὰ τέκνα της, οἱ ἔγγονοί της, ἐκείνη δὲν ἀπέθεσε τὴν πένθιμον ἐσθῆτα, οὐχὶ ἄνευ περιφρονήσεως πάντων τῶν οἰκείων, διότι ἐνῷ αὐτοὶ ἦσαν σῶοι, ἐκείνη παρουσιάζετο ὡς ἐὰν ἦτο μόνη».

Τὸ δεύτερον παράδειγμα ἀκολουθεῖ κατὰ σχῆμα ἀσύνδετον (III 1—4). Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν δύο ἰδιαιτέρως τονίζεται καὶ ἐξαίρεται. Ἡ αὐτοκράτειρα Λιβία εἶχε καὶ ἐκείνη πενθήσει τὸν θάνατον τοῦ τέκνου της, τοῦ Δρούσου, ἀδελφοῦ τοῦ μετέπειτα αὐτοκράτορος Τιβερίου. Ἐπιστρέφων ἐκ τῆς νικηφόρου ἐκστρατείας του ἐναντίον τῶν Γερμανῶν ἔπесεν ἀπὸ τὸ ἄλογον, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἱππεύων ἐχώρει πρὸς τὴν Ἱταλίαν, πρὶν φθάσῃ εἰς τὸν ποταμὸν Ρῆνον τὸ ἔτος 9 π.Χ. καὶ εἰς ἡλικίαν 29 ἐτῶν. Διὰ τῶν ἐξῆς ὁ Σενέκας παρουσιάζει τὸ δεύτερον τοῦτο παράδειγμα: «Ἡ Λιβία ἀπώλεσε τὸν υἱὸν αὐτῆς Δροῦσον ὁ ὁποῖος θὰ ἐγίνετο μέγας πρῆγκιψ, ἦτο δὲ ἤδη μέγας στρατηγός... Εἰσέδυσεν εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ ἐστερέωσε τὰς σημαίας τῆς Ρώμης ἐκεῖ, ὅπου μόλις ἐγνώριζον ὅτι ὑπάρχουν Ρωμαῖοι... Προσετίθετο εἰς τὸν θάνατον, τὸν ὁποῖον ἐκεῖνος εὗρεν ὑπηρετῶν τὴν πολιτείαν, ἡ ἀπέραντος θλίψις τῶν πολιτῶν καὶ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ὀλοκλήρου τῆς Ἱταλίας, διὰ τῆς ὁποίας, ἐνῷ ἐξεχύνοντο πρὸς ἀπόδοσιν τῶν ἐπιθανατίων τιμῶν αἱ πόλεις καὶ αἱ ἐπαρχαίαι, ὠδηγῆθη μέχρι τῆς Ρώμης ἡ νεκρική πομπὴ ὁμοιοτάτῃ πρὸς θρίαμβον. Δὲν κατῴρθωσεν ἡ μητέρα νὰ ἀντλήσῃ τὸν τελευταῖον ἀσπασμὸν τοῦ υἱοῦ της οὔτε τοὺς τελευ-

ταίους ἀγαπητοὺς λόγους τοῦ στόματός του. Κατὰ τὴν μακρὰν πορείαν ἡκολούθει τὸ λείψανον τοῦ Δρούσου, ἐνῶ αἱ τόσαι πυραὶ, αἱ ὅποιαi ἔκαιον ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἰταλίαν, ὡς ἐὰν ὁ νεκρὸς ἐκαίετο ἄλλας τόσας φοράς, ἀνενέωναν τὴν λύπην της. "Ὅταν ὅμως τὸν ἀπέθεσεν ἐντὸς τοῦ τύμβου, ἀπέθεσε καὶ τὴν λύπην της καὶ δὲν ἐπένθησεν ἐπὶ μακρότερον διάστημα ἀπὸ ὅσον θὰ ἦτο τιμητικὸν διὰ τὸν Καίσαρα ἢ δίκαιον διὰ τὸν ἄλλον υἱὸν της ὄντα σῶον. Τέλος, δὲν ἔπαυσε νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὸ ὄνομα τοῦ Δρούσου καὶ παντοῦ, εἴτε ἰδιωτικῶς εἴτε δημοσίως, νὰ ἔχῃ τὴν εἰκόνα του πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν της, νὰ ὀμιλῇ προθύμως περὶ ἐκείνου, νὰ ἀκούῃ. Μὲ τὴν μνήμην ἐκείνου ἔζησε, τὴν ὁποίαν δὲν δύνανται τις νὰ συγκρατήσῃ καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὸν νοῦν συχνά, ἐὰν τὴν καταστήσῃ πικράν».

Ἡ ἀνάπτυξις τῶν περιστατικῶν τούτων, ὡς αὕτη γίνεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, χρησιμεύει βεβαίως καὶ διὰ νὰ καταστήσῃ τὸν λόγον πειστικώτερον καὶ διαυγεστέραν τὴν θεωρίαν καὶ διὰ νὰ ἐξωραΐσῃ τὸ κείμενον, ὅπως ὁμιλῶν περὶ τῆς σημασίας τοῦ παραδείγματος ἐν γένει εἶδομεν ὅτι παρετήρησεν ὁ παλαιὸς τεχνοκρίτης. Ἀλλὰ καὶ τὸ καταξιώνει. Δὲν διαφεύγουν ἡ γλαφυρότης καὶ ἡ δύναμις τῆς περιγραφῆς, ἡ ὁποία εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδοθῇ ὑπὸ τῆς μεταφράσεως, ὁ συναισθηματικὸς τόνος ὁ ὁποῖος διατρέχει τὰς παραστατικὰς εἰκόνας, οἱ γοητευτικοὶ κυματισμοὶ τῆς ποιητικῆς γλώσσης, διὰ τῆς ὁποίας παρουσιάζονται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ἡ ἁρμονία τῆς δομῆς τοῦ συνόλου. "Ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα δίδουν καθαρῶς προσωπικὸν χαρακτῆρα εἰς τὸ κείμενον. Ἀλλὰ τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα τοῦ λόγου ὑποδηλώνουν καὶ τὴν ψυχολογικὴν διαίσθησιν τοῦ συμπαθοῦντος συγγραφέως. Ὁ Σενέκας φαίνεται νὰ ἐλπίζῃ ὅτι θὰ δυνηθῇ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν ψυχὴν τῆς γυναικός. Διότι πρακτικὴ εἶναι ἡ ἐπιδιώξις τοῦ Σενέκα, δηλαδὴ νὰ θεραπεύσῃ τὴν γυναῖκα ἀπὸ τὸ κατὰ τοὺς στωϊκοὺς τέταρτον «πάθος» τῆς ψυχῆς, τὴν λύπην. Ὁ συναισθηματισμὸς αὐτὸς θὰ ἐπιδράσῃ δραστηκώτερον τῆς ἀφηρημένης θεωρίας ἐπὶ τοῦ θυμικοῦ τοῦ παρχμυθουμένου προσώπου, τοῦ ὁποίου τὸ λογιστικὸν ἐπιδιώκει νὰ ἐπηρεάσῃ ἡ ἀνάπτυξις τῆς θεωρίας. Πρὸς τοῦτο ὁ συγγραφεὺς δὲν ἐκλέγει ἀπλῶς παραδείγματα δύο ἐπιφανῶν γυναικῶν, αἱ ὅποια ὑπέστησαν ἀνάλογον ψυχικὸν τραῦμα, ἀλλὰ ἐπιλέγει πρόσωπα ἀπὸ τὸ ἄμεσον περιβάλλον καὶ τῆς αὐτῆς περίπου ἡλικίας πρὸς αὐτήν. Ἡ Μαρκία συνεδέετο διὰ γνωριμίας πρὸς τὰς δύο ρωμαίας δεσποίνας, ἰδιαιτέρως δὲ ἐτίμα τὴν Λιβίαν. Ἐσκεμμένως λοιπὸν ἐγένεν ἡ ἐκλογὴ τῶν παραδειγμάτων καὶ ἐκ τούτου ἐξηγεῖται καὶ ἡ εὐρυτέρα ἀνάπτυξις τοῦ δευτέρου. Ἡ Λιβία τῆς ἦτο πρόσωπον οἰκεῖον, τὸ ὁποῖον ἡγάπα καὶ ἐσέβετο, καὶ τὸ παράδειγμά της ἦτο φυσικὸν ἐντονώτερον νὰ τὴν ἐπηρεάσῃ. Ταῦτα λέγομεν ἐπιθυμοῦντες νὰ ὑπογραμμίσωμεν ὅτι ἡ χρῆσις τῶν παραδειγμάτων δὲν ἐγένετο εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν ὑπὸ τοῦ Σενέκα ἀλλὰ μετὰ πολλῆς περισκέψεως.

Κακῶς, νομίζομεν, ἐχαρακτηρίσθησαν, δι' ἐνὸς ἀπλουστευτικοῦ χαρακτηρισμοῦ, τὰ ἔργα τοῦ Σενέκα ὡς ἀπλαῖ ἀπομιμήσεις καὶ ἀσκήσεις λογίου ἐπιθυμοῦντος νὰ ἐξυπηρετήσῃ δι' αὐτῶν ἀποκλειστικῶς σκοποὺς ἄλλοτρίους πρὸς τὸ θέμα των (ὅπως προκειμένου π.χ. περὶ τῆς πρὸς τὸν ἀπελευθέρον τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου παραμυθητικῆς πραγματείας του ἐλέχθη ὅτι συνεγράφη μόνον

καὶ μόνον, ἵνα ὑπὸ τὸ πρόσχημα παραμυθίας τοῦ ἀπελευθέρου Πολυβίου ἐπι-
διωχθῇ ἡ ἐκ τῆς ἐξορίας εἰς Κορσικὴν ἀνάκλησις τοῦ συγγραφέως). Ἀντιθέτως
πιστεύομεν ὅτι παρέχουν τεκμήρια εἰλικρινοῦς ἐνδιαφέροντος τοῦ γράφοντος καὶ
δείγματα προσωπικῆς συμμετοχῆς μαρτυροῦντα τὴν ἰδιοσυγκρασίαν αὐτοῦ. Παραλ-
λήλως δεικνύουν ὅτι κατὰ τὴν ἐν γένει συμμόρφωσιν τοῦ γράφοντος πρὸς παρα-
δεδομένα θέματα καὶ σχήματα, ἡ παράδοσις δὲν χρησιμοποιεῖται ὑπ' αὐτοῦ ἀλο-
γίστως οὐδὲ μηχανικῶς ἀναπαράγεται, ἀλλ' ἔχει κατὰ τὸ πλεῖστον ἀναχωνευθῇ
ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς του. Ἐπομένως αἱ πραγματεῖαι του δύνανται νὰ θεωρη-
θοῦν καὶ ὡς τεκμήρια ἀναγνώρισεως τῆς ἰδιαίτερας ἰδιοσυστασίας του. Ἡ δια-
πίστωσις αὐτῇ, νομίζομεν, ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν, διὰ νὰ δυνηθῶμεν
νὰ ἀναγνώρισωμεν τὴν μετουσίωσιν τῆς παραδόσεως εἰς λόγον καθαρῶς προσω-
πικὸν καὶ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἀληθεστέραν κατανόησιν τοῦ ἔργου του.

Ὅτι οὗτος συνειδητῶς προχωρεῖ ἐνίστε καὶ πέραν τῆς καθιερωμένης πα-
ραδόσεως (ὅπου θεωρεῖ τοῦτο ἐνδεδευμένον) προκύπτει καὶ ἀπὸ ῥητὴν μαρτυ-
ρίαν του. Ἐπιθυμεῖ νὰ καινοτομήσῃ, δι' οὗς λόγους ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος, προτάσων
τὰ δύο ἀνωτέρω ἀπτὰ παραδείγματα τῶν γενικωτέρων θεωρητικῶν παραινέσεων.
Ὁδηγούμενος προφανῶς ὑπὸ τοῦ ψυχολογικοῦ ἐνστίκτου τολμᾷ νὰ παρίδῃ τοὺς
αὐστηροὺς κανόνας τῆς παραδόσεως καὶ νὰ προβῇ εἰς ὀρισμένας παρεκκλίσεις.
Γνωρίζω, λέγει, ὅτι ὅλοι ἀρχίζουν διὰ θεωρητικῶν συμβουλῶν, ὅσοι ἐπιθυμοῦν νὰ
παροτρύνουν, καὶ καταλήγουν εἰς τὰ παραδείγματα. Κάποτε ὠφελεῖ νὰ μὴ τη-
ρῇται τοῦτο, διότι διαφόρως ὀφείλει τις νὰ χειρισθῇ τὸ ζήτημα ἀναλόγως τοῦ
προσώπου (II 1). Ἡ παρατήρησις ἐννοεῖ ὅτι εἰς τὸν παραμυθητικὸν τοῦ βιβλίου
VI τῶν «Διαλόγων», ἐπειδὴ ἀποτείνεται πρὸς γυναῖκα, ἡ ὁποία εἶναι φυσικὸν
νὰ ἐπηρεασθῇ περισσότερο ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα ἢ ἀπὸ τὰ ἀφηρημένα (τὰ *grae-
certa*), ἐνδείκνυται νὰ ἀρχίσῃ μὲ τὰ δύο κατὰ τὴν κρίσιν του σπουδαιότερα παρα-
δείγματα προτασσόμενα τῶν θεωρητικῶν παραινέσεων. Καὶ τοῦτο ὁμῶς ἀποτελεῖ
τεκμήριον εἰλικρινοῦς διαθέσεως τοῦ γράφοντος ἔναντι τοῦ προσώπου, πρὸς τὸ
ὁποῖον ἀπευθύνεται ἡ παραμυθητικὴ διατριβή, καὶ παρουσιάζει τὸν Σενέκαν και-
νοτόμον.

* * *

Εἰς τὴν συνέχειαν, μετὰ τὸ δεύτερον παράδειγμα, ὁ Σενέκας δὲν ἀρκεῖται
μόνον εἰς τὰ *facta*. Ἐπιθυμεῖ νὰ παρεμβάλλῃ καὶ *dicta* καὶ ἐνσωματώνει εἰς τὸν διά-
λογόν του τὴν παραμυθίαν τὴν ὁποίαν ὑποτίθεται ὅτι ἀπηύθυνε πρὸς τὴν αὐτοκρά-
τειραν ὁ ἀλεξανδρινὸς φιλόσοφος καὶ ἐμπιστος σύμβουλος τοῦ Αὐγούστου Ἀρείος
Δίδυμος. Ἡ ἀληθοφάνεια τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν οἱ λόγοι τοῦ Ἀρείου Διδύμου,
ὅπως παρουσιάζονται εἰς τὸν διάλογον τοῦ Σενέκα, ἔκαμε τὸν διαπρεπῆ ἱστορικὸν
τῆς φιλοσοφίας E. Zeller νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ὁ Σενέκας παραθέτει αὐθεντικὸν ἀπό-
σπασμα παραμυθητικῆς ἐπιστολῆς τοῦ φιλοσόφου πρὸς τὴν Λιβίαν. Μία προσε-
κτικωτέρα ἐξέτασις τοῦ κειμένου μᾶς πείθει ὅτι τοῦτο δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁρ-
θὸν καὶ ὅτι ὁ παρέμβλητος παραμυθητικὸς τοῦ Ἀρείου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι

ἀκριβές παράθεμα τμήματος ἢ ὅλης τῆς πρωτοτύπου ἐπιστολῆς, ἡ ὁποία οὐδαμῶθεν προκύπτει ὅτι ἐδημοσιεύθη. Οὕτε πάλιν εἶναι δυνατόν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Σενέκας εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ ἀκούσῃ ὁ ἴδιος παραμυθητικὰς παραινέσεις τοῦ Ἀρείου πρὸς τὴν Λιβίαν, διότι ὁ συγγραφεὺς ἐγεννήθη (4; π.Χ.) μερικὰ ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δρούσου (9 π.Χ.). Θεωροῦμεν συνεπῶς πιθανώτερον ὅτι ὁ Σενέκας διατυπώνει τὴν παρεμβαλλομένην παραμυθητικὴν παραινέσιν, ὡς ὁ ἴδιος νομίζει ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου διετυπώθη ὑπὸ τοῦ Ἀρείου, κατὰ τὸ σύστημα δηλαδὴ τῆς συντάξεως τῶν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἔκθεσιν τοῦ Θουκυδίδου περιεχομένων λόγων. Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως συνηγορεῖ, νομίζομεν, ἀπολύτως τὸ κείμενον τοῦ Σενέκα καὶ ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου εἰσάγεται ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸν Ἀρειον. Γράφει δηλαδὴ: *Hic ut opinor aditus illi fuit* Ἡ φράσις *ut opinor* δηλώνει σαφέστατα ὅτι δὲν πρόκειται ἐδῶ περὶ τῶν αὐθεντικῶν λόγων τοῦ Ἀρείου.

Ἐξ ἄλλου ὡς δεύτερον τεκμήριον τοῦ ὅτι ἡ γνώμη τοῦ Zeller, ὡς νομίζομεν, δὲν εὐσταθεῖ παρέχομεν κατωτέρω ἀνάλυσιν τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ παρεμβλήτου παραμυθητικοῦ. Αὕτη θὰ δείξῃ ὅτι εἰς τὸν παραμυθητικὸν τοῦ Ἀρείου παρουσιάζονται τὰ ἴδια ἀκριβῶς θέματα, τὰ ὁποῖα ὁ Σενέκας συνήθως χρησιμοποιεῖ εἰς τοὺς ἰδικούς του παραμυθητικούς: (1) "Ὅτι ἡ Λιβία ὀφείλει νὰ ἀναλογισθῇ τὴν ὑψηλὴν θέσιν καὶ τὸ καθήκον της νὰ δώσῃ τὸ παράδειγμα εἰς τοὺς ἄλλους. (2) "Ὅτι ὀφείλει μᾶλλον νὰ στρέψῃ τὰς σκέψεις της πρὸς τὴν ἀνάμνησιν τῶν εὐχαρίστων στιγμῶν ἐκ τῆς μετὰ τοῦ υἱοῦ της συναναστροφῆς, ἀντὶ νὰ καταστήσῃ ἑαυτὴν ἀπρόσιτον εἰς τοὺς οἰκείους καὶ φίλους· τὸν ἀντίον ὠφέλιμον θὰ ᾔτο νὰ τοὺς παρακινῇ νὰ ὁμιλοῦν περὶ τοῦ υἱοῦ της καὶ νὰ ἐκθειάζουν τὰ λαμπρὰ ἔργα του. (3) "Ὅτι πρέπει νὰ ἀφοσιωθῇ εἰς τὸν πρεσβύτερον υἱὸν καὶ τοὺς ἐγγονούς της.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αὐτὸ ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν πρὸς τὸν Πολύβιον πραγματείαν (Διαλ. βιβλ. XI) εἰς τὸ κεφ. V 4—5, ὅπου ὁ συγγραφεὺς ὑποδεικνύει πρὸς τὸν ἀπελεύθερον τοῦ Κλαυδίου ὅτι ἡ ἐξέχουσα θέσις του ἐπιβάλλει τὸν περιορισμὸν τῆς λύπης, διότι εὐρίσκεται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν πάντων. Δυνάμεθα δὲ νὰ παραβάλωμεν ταῦτα πρὸς ὅσα ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς λέγει εἰς τὴν ἐπιστολὴν του 43,3 καὶ ἐξ.

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον ἐπιχείρημα, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖται καὶ εἰς τὸ κεφ. XII 2—3 τοῦ βιβλίου VI καὶ εἰς τὸ κεφ. X 1—4 καὶ XVIII 7 καὶ ἐξ. τοῦ βιβλίου XI τῶν «Διαλόγων» ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, παρατηροῦμεν ὅτι γίνεταί λόγος περὶ τοῦ θέματος εἰς ἐπιστολὴν του καὶ ὁ Σενέκας τὸ χαρακτηρίζει ὡς ἐπικούρειον. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν (99,25) λέγεται δηλαδὴ, ὅτι ὁ Ἐπικούρειος φιλόσοφος Μητροδῶρος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐδίδασκεν: «Ἔστι ἡδονὴ λύπη συγγενής, ἣν θηρεύειν κατὰ τοῦτον τὸν καιρόν», δηλαδὴ εἰς περίπτωσιν πένθους.

Πῶς ὅμως νὰ ἐξηγήσωμεν ὅτι, ἐνῶ ὁ Σενέκας συχνὰ χρησιμοποιεῖ τὸ ἐπιχείρημα, εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐπιστολὴν ἀντιστρατεύεται τὴν ὀρθότητα τοῦ ἐπικουρείου ἐπιχειρήματος; Νὰ τὸ ἐκλάβωμεν ὡς ἀσυνέπειαν τοῦ Σενέκα; Δὲν θὰ κρίνωμεν τοὺς ἀρχαίους ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σημερινῶν κριτηρίων. Ὁρθότερον εἶναι

νὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ συναγάγωμεν ἀπὸ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ βίωμα τοῦ ἀντικειμένου τὴν ἰδιαιτέραν στάσιν τοῦ ἀπέναντι τῶν διαφορῶν προβλημάτων. Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς συνεπειᾶς εἰς ὠρισμένην ἄποψιν, ἃς λάβωμεν ὡς παράδειγμα τὴν ἀνάλογον στάσιν τοῦ Κικέρωνος. Οὗτος ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ πεδίου παρεδέχετο τὴν ἀμφιβολίαν καὶ τὴν «ἐποχὴν» τοῦ Καρνεάδου, ἀλλὰ περιώριζε τὸν σκεπτικισμόν του ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου χωρὶς νὰ τὸν ἐπεκτείνῃ καὶ εἰς τὸ πεδίον τῆς ἠθικῆς ἢ ὁποία ἔχει ἀμέσους ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἀνάλογον συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Σενέκαν. Κατὰ τὴν θεωρίαν τῆς Στοᾶς, τὴν ὁποίαν ἀνέλαβε νὰ ἀναπτύξῃ εἰς τὸ ἔργον του «Ἐπιστολαὶ πρὸς Λουκίλιον», φαίνεται ἀποκρούων τὴν ἐπικουρείον ἄποψιν τοῦ Μητροδώρου. Ἀπομακρύνεται ὁμως τῆς θεωρητικῆς τοποθετήσεως εἰς τὰς παραινετικὰς πραγματείας του, ὅπου ἀποβλέπει εἰς πρακτικὸν ἀποτέλεσμα, ὅπως συμβαίνει εἰς τὸ βιβλίον VI, ὅπου θέλει νὰ παρηγορήσῃ. Εἰς περιπτώσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους ὁ Σενέκας δὲν θεωρεῖ ἀσυνέπειαν νὰ καταφύγῃ καὶ εἰς τὴν ἀντίπαλον παράταξιν καὶ νὰ ζητήσῃ καὶ ἀπὸ αὐτὴν βοήθειαν. Ἡ ἐπικουρείος ἄποψις θὰ ἐπέφερεν ἐνδεχομένως εὐεργετικὸν ἀποτέλεσμα καὶ οὕτως εἰπεῖν δοκιμαστικῶς κάμνει χρῆσιν καὶ αὐτῆς. Ὁ Σενέκας εἶναι πρόθυμος νὰ ἐξαντλήσῃ ὅλα τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα ἔθετεν εἰς τὴν διάθεσίν του ἢ ἀρχαία παράδοσις «Πρέπει, λέγει (Ἐπιστ. 84,5), ὁ συγγραφεὺς νὰ μιμῆται τὴν μέλισσαν». Τὸ φαινόμενον ἐπομένως τοῦτο παρουσιάζεται, διότι καὶ οἱ δύο συγγραφεῖς, τόσο ὁ Κικέρων ὅσον καὶ ὁ Σενέκας, παραδέχονται δύο ἐπιπεδα, ἀφ' ἑνὸς τὸ θεωρητικὸν καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ πρακτικόν, τὸ ὁποῖον καὶ τοὺς ἐνδιαφέρει κυρίως. Καὶ ἐπὶ τῶν δύο τούτων ἐπιπέδων θεωροῦν ἀπολύτως νόμιμον νὰ κινουῦνται, ἔστω καὶ ἀντιφάσκοντες τηροῦντες διάφορον στάσιν ἀναλόγως τοῦ ἐπιπέδου.

Ὡς πρὸς τὸ τρίτον τέλος ἐπιχείρημα ἄξιον ἰδιαίτερας προσοχῆς εἶναι ὅτι ὁ Σενέκας παρεκκλίνει δι' αὐτοῦ σαφῶς τῆς παραδόσεως τῶν παραμυθητικῶν λόγων, ἢ ὁποία μαρτυρεῖται ὡς καθαρῶς ὀρθολογιστικῇ. Τὸ παραμύθημα ἀναφερόμενον εἰς τὴν pietatem τῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν (τὴν στοργήν), προσφιλὲς εἰς τὸν Σενέκαν (ἀφοῦ τὸ ἴδιον χρησιμοποιεῖ καὶ εἰς τὸ κύριον σῶμα τοῦ ἰδίου βιβλίου VI 16,7 καὶ εἰς τὰ βιβλία XI 17 καὶ XII 18,1 τῶν Διαλόγων) ἐπιφεύγει τῆς ὀρθολογιστικῆς γραμμῆς. Πρόκειται περὶ παραμυθήματος, τὸ ὁποῖον δὲν προκύπτει ἀπὸ τὴν ψυχρὰν λογικὴν τῆς διανοίας, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης εὐαισθησίας τοῦ συγγραφέως.

B I B Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

- Albertini (E.)** La composition dans les ouvrages philosophiques de Sénèque, Bibl. des Ecol. Franc. d' Athènes et de Rome, 1923.
- Bonner (S.F.)** Roman declamation, Liverpool 1949.
- Favez (Ch.)** L'Ann. Senecae ad Marciam de consolatione, Paris 1928.
- Favez (Ch.)** Le sentiment dans les consolations de Sénèque, Melanges P. Thomas, Bruges 1930 σελ. 262 και έξ.
- Grollios (C.Ch.)** Seneca's ad Marciam: tradition and originality, Athens 1956.
- Γρόλλιου (Κ.Χ.)** Τέχνη Ἀλυπίας, Θεσσαλονίκη 1956.
- Γρόλλιου (Κ.Χ.)** Ἕνας ἀρχαῖος μεταξὺ δύο κόσμων, Νέα Ἑστία 1968 (84) σελ. 837 και έξ.
- Litchfield (N.W.)** National «exempla virtutis» in Roman literature, Harvard Studies in Class. Phil. 1914 (25).
- Oltramare (O.)** Les origines de la diatribe Romaine, Genève 1926.
- Zeller (E.)** Die Philosophie der Griechen, Leipzig 1859, κεφάλαιον περὶ Ἀρείου Διδύμου.